

Tadeusz Grabarczyk

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W HISZPANII

I

W 1986 r. Uniwersytet Łódzki z inicjatywy J. Kmiecińskiego podpisał umowę o współpracy z Uniwersytetem w Santiago de Compostela, stolicy hiszpańskiej Galicji. Katedra Archeologii ma w tej umowie swój specjalny udział. Polega on na funkcjonowaniu zespołu badawczego, ściśle współpracującego od nowego roku z galicyjskimi archeologami w programie, który ma na celu rozpoznanie osadnictwa kultury castro w dolinie rzeki Furelos płynącej przez środkową część Galicji z północy na południe. Corocznie ekipa łódzkich archeologów pod kierunkiem J. Kmiecińskiego uczestniczy w badaniach wykopaliskowych wybranych stanowisk tego regionu. Także każdego roku są sporządzane specjalne aneksy do umowy, w których dokładnie określa się zakres działań badawczych na rok następny.

II

Kultura castro jest bez wątpienia jedną z najważniejszych w obrazie pradziejowym północno-zachodniej części Półwyspu Iberyjskiego. Dziwi więc fakt, że tak niewiele miejsca poświęcano jej w polskiej literaturze¹.

Jej początki sięgają VI lub VII w. p.n.e., gdy na substracie kultury brązu atlantyckiego powstają pierwsze osiedla obronne (castra)². Kultura ta zajmuje obszar od rzeki Duero (Douro) na południu poprzez całą Galicję

¹ M. in. M. Gedl, *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie*, Kraków 1985, s. 214–215, gdzie zapewne z powodu błędu drukarskiego podano jej początki na IX w. p.n.e.

² W języku kastylijskim używany jest termin „cultura castreña”, w galicyjskim „c. castrexa” i w portugalskim „c. castreja”.

i część Asturii po rzekę Navia³. Wydziela się 4 etapy jej rozwoju: 1) od schyłku epoki brązu do IV w. p.n.e. z budownictwem drewnianym i bardzo rozwiniętą metalurgią brązową, 2) od IV w. p.n.e. do kampanii Decymusa Juniusza Brutusa (137 r. p.n.e.) z początkami budownictwa kamiennego, okrągłymi domami, rozwiniętym złotnictwem, ceramiką grecką i miejscową zdobioną ornamentem stempelkowym oraz początkami plastyki architektonicznej, 3) od 137 r. p.n.e. do czasów Oktawiana Augusta, z kamiennymi domostwami prostokątnymi i murami obwodowymi, wzrostem metalurgii żelaznej, 4) od Augusta po kres panowania dynastii flawijskiej (96 r. n.e.), podczas którego następuje transformacja kultury castro, pojawia się zjawisko urbanizacji, mamy wówczas także do czynienia z rozwojem rzeźby kamiennej⁴.

Elementy kultury castro są najbardziej widoczne w krajobrazie tej części Półwyspu Iberyjskiego przede wszystkim dzięki owym osadom obronnym, posadowionym zwykle na kulminacjach wzniesień. Stanowią one podstawę bazy źródłowej. Od 3 etapu cennym uzupełnieniem są źródła pisane, głównie rzymskich dziejopisów. Istotne dla poznania tej kultury informacje przynoszą zwłaszcza teksty Strabona, Pliniusza i Pomponiusza Meli⁵.

W inwentarzu przez cały czas dominuje ceramika z bogactwem form i zdobnictwa⁶, ulegając tylko przemianom w kolejnych etapach. Ważne miejsce zajmuje złotnictwo stanowiące kontynuację tradycji epoki brązu, a także znajdujące się pod wpływem impulsów idących od Morza Śródziemnego, skąd przejęło znajomość techniki filigranu i granulacji. Przeważają złote naszyjniki (torquesy) i diademy, złote, srebrne i brązowe bransolety, złote kolczyki i brązowe zapinki⁷. Wyroby z żelaza znane są od 2 etapu i reprezentowane początkowo przez elementy uzbrojenia (groty). Większość surowców była wydobywana na miejscu⁸.

Jedyną znaną formą osadniczą są osady obronne. Ze znanych z obszaru kultury castro ok. 6000 osad, niewielki ich procent został rozpoznany, a jeszcze mniej zbadano całkowicie. Ich zabudowa i rozplanowanie są ściśle powiązane z terenem. Znakomicie wykorzystują jego formy. W początkowym okresie są to zapewne wyłącznie konstrukcje drewniane, później pojawiają się domostwa kamienne o kształcie kolistym, o średnicy 2–8 m, a następnie prostokątne o bardzo zróżnicowanych rozmiarach. Także castra są różnej

³ Por. F. Lopez Cuevillas, *A area xeográfica da cultura norte dos castros*, [w:] *Homenagem a Martins Sarmiento*, Guimarães 1933, s. 99–107.

⁴ Według F. Acuña Castroviejo, *Algunas cuestiones previas sobre la cultura castrexa*, [w:] *Historia de Galicia. Prehistoria e historia antigua*, vol. I, La Coruña 1991, s. 293.

⁵ Por. A. M. Romero, X. M. Pose, *Galicia nos textos clásicos*, La Coruña 1987.

⁶ C. A. F. Almeida, *Ceramica castreja*, „Revista de Guimarães” 1974, vol. 84, s. 171–198.

⁷ A. Blanco Freijeiro, *Origen y relaciones de la orfebrería castreña*, „Cuadernos de Estudios Gallegos” 1957, vol. XIII, s. 266–301.

⁸ J. M. Vazquez Varela, *Los testimonios economicos*, [w:] *Historia de Galicia...*, s. 324.

wielkości. Największe to Mosinho 740 × 380 m, Santa Trega 700 × 300 m⁹ i Bagunte 540 × 280 m¹⁰. Do większych, całkowicie przebadanych należy Briteiros 250 × 150 m¹¹; do najmniejszych – Seixas 21 × 25 m¹².

Podstawą gospodarki w strefie przybrzeżnej było rybołówstwo. Świadczą o tym liczne znaleziska żelaznych i brązowych haczyków oraz długich, najczęściej brązowych, igieł służących do wiązania sieci. Naszą wiedzę w tym zakresie uzupełniają wizerunki ryb na ceramice, znaleziska rybich ości oraz źródła pisane¹³. W interiorze dominuje uprawa roli. Uprawiano rośliny zbożowe (pszenica, jęczmień i proso) i motylkowe (groch oraz bób). Informacje te pochodzą z diagramów pyłkowych, a także – w niewielkiej części – z makroszczątków. Licznie natomiast spotykane są w obrębie osad kamienie żarnowe. Hodowla zwierząt jest poświadczona nie tylko znaleziskami kości, ale także kamiennymi rzeźbami zwierząt: psów, owiec, świń, krów i dzików. Ten ostatni gatunek oraz jeleni są reprezentowane przez znaleziska kostne będąc dowodem uzupełniania pożywienia przez polowania¹⁴.

Świadectwem kultury duchowej są liczne kamienne rzeźby zwierząt, postaci ludzkich¹⁵, a także często spotykane motywy geometryczne na ceramice¹⁶. Nieznany jest zupełnie obrządek pogrzebowy, co także wynika z dziedzictwa kultury brązu atlantyckiego. Znane są jedynie, w etapie końcowym, tzw. pedras formosas służące do celów kultowych¹⁷.

Wydaje się, że obszar kultury castro był zasiedlony przez co najmniej kilkanaście różnych plemion celtoiberyjskich i celtyckich. Na ich czele stali przywódcy, czy naczelnicy, choć podstawową jednostką organizacyjną było – jak się wydaje – pojedyncze „castro”. Zwarta zabudowa sprawiająca wrażenie „planowej” sugeruje zaawansowaną organizację społeczną¹⁸.

Ostatnie dwa etapy omawianej kultury związane są początkowo z czasową, a od 19 r. p.n.e. już trwałą okupacją rzymską. Większość autorów uważa, że była to pokojowa koegzystencja dwóch różnych światów. Pierwotnie

⁹ A. de la Pena Santos, *Yacimiento galaico-romano de Santa Trega*, „Arqueologia/Memorias” 1986, vol. 5.

¹⁰ F. Lopez Cuevillas, *La civilizacion celtica de Galicia*, Madrid 1989, s. 94–95.

¹¹ M. Cardozo, *Citânia de Briteiros e castro de Sabroso*, Guimarães 1987.

¹² F. Lopez Cuevillas, *Prehistoria de Melide*, [w:] *Terra de Melide*, La Coruña 1978, s. 104.

¹³ J. M. Vazquez Varela, *Los testimonios...*, s. 322–324.

¹⁴ J. M. Vazquez Varela, *La economia castreña al Norte del Miño*, I Seminario de Arqueologia del Noroeste Peninsular, vol. II, La Coruña 1980, s. 197–204.

¹⁵ F. Calo Lourido, *Arte, decoracion, simbolismo e outros elementos da cultura material castrexa. Ensaio e sintese*, [w:] *Estudos de Cultura Castrexa e de historia Antiga de Galicia*, Santiago de Compostela 1983.

¹⁶ C. A. F. Almeida, *Ceramica castreja...*; X. Rey Castiñeiras, *Avances sobre a tipoloxia da ceramica castreña*, „El Museo de Pontevedra” 1982, vol. XXXVI, s. 271–288.

¹⁷ Por. M. Cardozo, *Citânia de Briteiros...*, est. XV–XVII.

¹⁸ F. Lopez Cuevillas, *La civilizacion celtica...*, s. 59–77.

osadnictwo rzymskie w Galicji było silnie rozproszone. Romanizacja zaczęła się na dobre w I w. n.e. i znacząco przyspieszyła upadek kultury castro¹⁹.

III

W 1986 r. przebywająca w Galicji ekipa polska wytypowała kilka obiektów, które zasługiwały na jak najszybsze rozpoznanie archeologiczne. W latach 1987–1993 były prowadzone wspólne prace wykopaliskowe na castro A Graña leżącym na terenie średniowiecznej „Terra de Melide”. Należy ono do grupy mniejszych obiektów i posiada wymiary 90 × 60 m²⁰. Odkryto zwarty obszar zabudowy, a na nim fundamenty kamienne domostw prostokątnych i tuż pod nimi kolistych. Od północy osada była otoczona murem kamiennym, w którym odsłonięto przejście bramne i drogę kamienną o długości 60 m, wychodzącą daleko na zewnątrz²¹.

Na podstawie licznego inwentarza zabytków, składającego się z ceramiki, przęślików, ciężarków tkackich, brązowych i żelaznych zapinek, złotego kolczyka, fragmentów rzeźb kamiennych, stwierdzono istnienie obiektu już od schyłku epoki brązu po I w. n.e. Potwierdzają to daty radiowęglowe wykonane przez Politechnikę Gliwicką²². Grupa łódzkich archeologów opracowała stratyografię całego obiektu i wykonała wszystkie prace pomiarowe. Po raz pierwszy castro zostało pokryte siatką arową, co znacznie usprawniło wytyczanie wykopów i ich lokalizację w obrębie osady.

Równocześnie w latach 1989–1993 prowadzono prace w willi rzymskiej w Agro de Nogueira, również w dolinie rzeki Furelos. Odsłonięto całą „villa romana” datowaną na przełom III i IV w. n.e., a w niej dużą liczbę zabytków, m. in. tablicę z inskrypcją Merkurego. Tuż obok odkryto i całkowicie wyeksplorowano cmentarzysko z początków epoki brązu, na którym wystąpiły skrzynkowe groby ciałopalne oraz szkieletowe²³.

¹⁹ C. Torres, *La conquista romana de Galicia*, [w:] *La romanizacion de Galicia*, La Coruña 1992, s. 11–30.

²⁰ Por. informacje na temat J. Kmieciński, M. Kowalczyk, K. Walenta, *Archeologia osadnicza w zastosowaniu do badań mikroregionu Graña (Galicja, Hiszpania)*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1991, Folia archaeologica [dalej AUL, F. arch.] 12, s. 21–32; J. Kmieciński, M. Kowalczyk, *Kultura castro oraz procesy celtyzacji i romanizacji na terenie Galicji w Hiszpanii*, AUL, 1992, F. arch. 17, s. 63–89.

²¹ F. Acuña Castroviejo, *Os sistemas de acceso os castros: O Castro de A Graña (Toques, A Coruña)*, XXII Congreso Nacional de Arqueologia, 17–20 XI 1993, Vigo, Vigo 1993, s. 152.

²² G. Meijide Cameselle, *Tres dataciones de C 14 del castro de A Graña (Toques, A Coruña) y su contexto arqueológico*, „Gallaecia” 1991, vol. 12, s. 111–134.

²³ G. Meijide Cameselle, *La necropolis del Bronce Inicial del Agro de Nogueira (Toques, A Coruña)*, XXII Congreso Nacional..., s. 142–143.

W 1989 r. wykonano plan sytuacyjno-wysokościowy castra San Xiao do Monte²⁴ i przeprowadzono badania sondażowe. W roku następnym te same czynności przeprowadzono na castro Piñeiro, w 1991 r. zaś wykonano plan warstwiczny castra Vilamor²⁵.

Dzięki staraniom J. Kmiecińskiego w październiku 1993 r. odbyło się w Melide (Galicja) „Peregrinatio Gothica” IV z udziałem archeologów z wielu krajów europejskich.

Działalność łódzkich archeologów jest znana w szerokich kręgach społeczności Galicji. Ten dorobek został uhonorowany nadaniem imienia Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu w Santiago de Compostela jednemu z placów w Melide.

²⁴ F. Lopez Cuevillas, *Prehistoria de Melide...*, s. 74.

²⁵ Tamże, s. 72.